
**КОНЦЕПТ «УКРАЇНА» ЯК КОМПОНЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ
СВІТУ УКРАЇНЦЯ**

Мороз Оксана Анатоліївна

У статті висвітлюються питання функціонування хороніма Україна в мові та мовленні. Досліджено проблему походження оніма. Заакцентовано увагу на значеннях слова Україна, що відображають світоглядні позиції українців у різні часи. Визначено сукупність значень, що реалізуються в дискурсивному вживанні (фольклорних текстах).

Ключові слова: хоронім Україна, походження оніма, значення оніма, конотація, українська мовна картина світу.

**КОНЦЕПТ «УКРАИНА» КАК КОМПОНЕНТ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ
МИРА УКРАИНЦА**

Мороз Оксана Анатольевна

В статье рассматриваются проблемы функционирования хоронима Украины в узусе и дискурсе. На основе исследования происхождения названия Украина выделяются основные значения онима, закрепленные в сознании украинского народа. Анализируются коннотативные значения хоронима Украина в исторических песнях, пословицах и поговорках.

Ключевые слова: хороним Украина, происхождение онима, значение онима, коннотация, украинская языковая картина мира.

**CONCEPT «UKRAINE» AS A COMPONENT OF UKRAINIAN LINGUAL
WORLD OUTLOOK**

Moroz Oksana Anatoliyivna

Article is devoted to the problems of toponym's semantic of Ukraine in Ukrainian language. Author analyses origin of their proper name, also researches some connotation, which are in language and discourse. Investigation determines that concept Ukraine form national world-view in Ukrainian language.

Key words: horonym Ukraine, origin of onym, semantic of onym, connotation, lingual world outlook.

УДК 811.161.2'367.52(045)

Валерій Орехов

**АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ, ЙОГО СТАТУС
В ЛІНГВІСТИЧНІЙ СИСТЕМІ**

Поняття актуального членування речення тісно пов'язане з порядком слів та розподілом смислового навантаження в середині речення і є одним із ключових понять комунікативного синтаксису. Вміння вдало використовувати розташування структурних елементів речення, конструюючи таким чином

найрізноманітніші відтінки його смислових значень і переносячи акценти на той чи інший член речення, є дуже важливим як для питомого носія мови, так і для людини, що бажає опанувати іноземну мову. Цим пояснюється адресація сучасних посібників з комунікативного синтаксису чи інших галузей лінгвістики, що містять елементи комунікативного синтаксису, зокрема інформацію про актуальне членування речення, не лише фахівцям із сучасної мови тієї чи іншої нації, а й журналістам, перекладачам і просто особам, що опановують іноземну мову (праці Ф. С. Бацевича «Основи комунікативної лінгвістики» та «Нариси з комунікативної лінгвістики», О. О. Крилової «Лингвистическая стилистика» і «Коммуникативный синтаксис русского языка», М. В. Всеволодовой «Теория функционально-коммуникативного синтаксиса», роботи І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка та ін.). Проте на сьогодні комунікативні аспекти синтаксису української мови опрацьовані недостатньо, що обумовлює актуальність розробок у зазначеному напрямі.

Метою нашої статті є простеження підходів дослідників як до називання поняття членування висловлення на смислові компоненти, так і до розуміння сутності цього лінгвістичного явища. Відповідно завданнями роботи будуть: 1) розгляд найбільш поширених назв членування висловлення на смислові компоненти; 2) простеження кількісного складу смислових компонентів, на які розподіляється висловлення; 3) з'ясування статусу актуального членування речення в лінгвістичній системі мови.

Вивчення проблеми закономірностей побудови речення має тривалу історію. Дослідження порядку слів проводилися представниками логічного, психологічного напрямку, і лише згодом були привнесені на власне лінгвістичний ґрунт чеським лінгвістом В. Матезіусом, який і ввів термін “актуальне членування речення”.

Взагалі, протягом розвитку вчення про актуальне членування речення відбувалася зміна як назви самого явища, так і компонентів актуального членування. Як зазначає Г. О. Золотова, “те, що одними іменується актуальним членуванням речення (або висловлення), інші називають функціональною перспективою речення (є спроби і диференціювати ці поняття), комунікативною перспективою або комунікативним членуванням, інформаційно-несучою структурою (в американській лінгвістиці), смисловим, логіко-смисловим, комунікативно-смисловим членуванням” [1, с. 282].

Зазначена розбіжність у назвах цього явища нерідко зумовлена існуванням різних поглядів на його природу. Так, терміни “функціональна перспектива речення” і “комунікативна перспектива речення”, як зазначає І. І. Ковтунова, “у більшій мірі, ніж терміни “актуальне членування”, “комунікативне членування”, підходять для мов з граматикалізованим порядком слів, наприклад, для англійської мови, оскільки ці терміни мають на увазі не стільки членування речення на дві комунікативні сполуки, скільки розподіл комунікативного навантаження між членами, які не мають властивості рухомості” [2, с. 29].

Термін “актуальне членування речення” виявився зручним для мов з рухливим порядком слів. Але, окрім цього терміна, у східнослов’янських мовах на позначення вичленовування різних за інформативним навантаженням компонентів висловлення іноді вживаються й інші терміни, зокрема “комунікативна перспектива речення” і “сміслові членування”, які за своїм значенням можуть відрізнитися від терміна “актуальне членування речення”.

Так, І. П. Распопов подає таке визначення комунікативної перспективи речення: “Під комунікативною перспективою речення ... розуміється цілеспрямоване розгортання висловлюваного в реченні повідомлення, яке здійснюється (головним чином за рахунок порядку слів та інтонації) у відповідності з певним комунікативним завданням і виявляється у співвідношенні компонентів його так званого актуального членування – теми і реми” [3, с. 99]. Як впливає з визначення І. П. Распопова, термін “комунікативна перспектива речення” виступає ширшим у смисловому відношенні за термін “актуальне членування речення”.

Термін “сміслові членування речення” в більшості випадків функціонує як синонім до терміна “актуальне членування речення”. Але деякі дослідники розрізняють ці поняття. Так, І. Г. Торсуєва твердить, що “актуальне членування являє собою лише окремих випадок смислового членування” [4, с. 33].

Погляди дослідників на компонентний склад актуального членування також відзначаються суттєвою розбіжністю, різнитися можуть не лише назви компонентів, а й їх кількість, що значною мірою обумовлюється різними підходами щодо їхнього виділення.

Так, О. О. Лаптева відкидає змістовий аспект у розмежуванні компонентів актуального членування (даність, новизну тощо), стверджуючи, що “релевантною для одиниці актуального членування виявляється лише одна ознака – співвідносний ступінь комунікативного (інформативного) навантаження” [5, с. 40]. За цією ознакою вона виділяє основну структурну одиницю актуального членування – “комунікативний (інформативний) центр”. О.О. Лаптева зазначає, що такі інформативні центри можуть бути репрезентовані в реченні в різній кількості (від 1 до n), вони співвідносяться між собою за кількістю вміщеної інформації і вступають у певні співвідношення з іншими частинами висловлення, які мають незначне комунікативне навантаження і тому не є інформативними центрами.

Ідея інформативного центру висловлення, запропонована О. О. Лаптевою, не отримала широкого розповсюдження в лінгвістиці, оскільки, на нашу думку, не враховувала багатьох аспектів природи актуального членування речення.

Більшість вчених відстоює бінарний характер актуального членування речення, а найпоширенішими назвами компонентів актуального членування виступають терміни Г. Аммана і К. Бооста “тема” і “рема”.

Аналізуючи роботи прихильників бінарності актуального членування, можна виділити кілька підходів у висвітленні цієї проблематики.

Так, дослідник М. Халідей темою називає початковий елемент

речення, з якого починається виклад інформації, а ремою – решту речення. Даність / новизна інформації не є для нього суттєвим чинником для визначення теми, що свідчить про суто структурний підхід до проблеми.

Проте більшість дослідників при виділенні тематичного та рематичного компонентів ураховує їх змістові характеристики, при чому одні з них лише керуються поняттями даного/нового під час виділення компонентів актуального членування (І. І. Ковтунова, О. О. Крилова, А. П. Загнітко та ін.), а інші, окрім цього, дане/нове виділяють і в складі самих компонентів (Г. О. Золотова в складі теми виділяє дане, додаткове дане, у складі реми – нове, додаткове нове; О. Б. Сиротиніна в складі теми вирізняє дане і власне дане, а у складі реми – нове, власне нове).

Певного поширення набуло виділення трьох компонентів актуального членування.

Так, О. В. Падучева в межах висловлення вирізняє рему – “компонент, який включає слово з головним фразовим наголосом”, початок – “компонент, який не входить до складу реми і позначений фразовим наголосом (другорядним)” і позарематичні компоненти – ненаголошені елементи висловлення [6, с. 112-113]. Вона зазначає, що в реченні може бути кілька початків (початок, другий початок тощо) і кілька рем (кінцева, передкінцева).

Ще одним прикладом трикомпонентної структури висловлення може послугувати шкала комунікативного динамізму Я. Фірбаса, яка “складається з власне теми, тобто елементів, що передають найнижчий ступінь комунікативного динамізму, з залишку теми, власне переходу, залишку переходу, з залишку реми, з власне реми, тобто елемента, який передає найвищий ступінь комунікативного динамізму” [7, с. 61].

Виділення, крім теми і реми, – складних комунікативних одиниць, у складі яких додатково вичленовуються структурні підтипи, – ще й третього компонента (перехідного, позарематичного і т. ін.) свідчить про надання переваги дослідниками змістовому принципу.

Прикладом виділення понад трьох компонентів актуального членування є шкала просодичної значущості А. Гімсона, яка складається з ненаголошеного, частково наголошеного, наголошеного та ядерного елемента. Виділення комунікативних компонентів тут відбувається за змістовим принципом.

Отже, як зазначає Т. М. Ніколаєва, при вирішенні проблеми виділення компонентів актуального членування “розбіжність у підходах ... пояснюється тим, що для даного дослідника є головним – зміст чи форма” [8, с. 48].

Розбіжність у поглядах дослідників щодо природи актуального членування речення позначається і на визначенні статусу цього явища в лінгвістичній системі. Умовно можна виділити три підходи до вирішення цієї проблеми.

Представники першого підходу розглядають актуальне членування речення у межах особливого лінгвістичного рівня, який виділяється ними поряд із синтаксичним і вважається вищим за останній внаслідок

актуалізованого характеру його одиниць.

Так, В. З. Панфілов досліджує актуальне членування речення в ракурсі вивчення співвідношення мови і мислення. Він виділяє два рівні членування речення: синтаксичний і логіко-граматичний, характеризуючи останній як особливий рівень членування речення, на якому “особливими граматичними засобами виражається суб’єктно-предикатна структура відповідної думки” [9, с. 162]. Актуальне членування речення В. З. Панфілов вважає явищем логіко-граматичного рівня.

Погляд В. З. Панфілова поділяє Н. З. Котелова і деякі інші дослідники.

І. Ф. Вардуль наголошує, що одна і та сама мовна одиниця – речення – не може одночасно виступати варіантом іншого речення і не виступати ним. Внаслідок цього “недостатньо констатувати наявність у мові двох рівнів замість одного синтаксичного, наприклад, “синтаксичного” і “логіко-граматичного”, як пропонує В. З. Панфілов: поки речення відноситься до двох рівнів, протиріччя не зникне. Єдиний спосіб усунути його – визнати, що формально і актуально членуються різні мовні величини, які належать різним мовним рівням ...” [10, с. 6]. І. Ф. Вардуль пропонує граматичне членування розглядати на потенційно-синтаксичному рівні і його одиницею вважати речення, а актуальне членування – на актуально-синтаксичному рівні, а його одиницею вважати повідомлення.

Виділення двох лінгвістичних рівнів, кожен з яких має власну одиницю, спостерігаємо також у роботах С. О. Карцевського, В. Трнки та ін.

У роботах представників другого підходу актуальне членування речення вивчається в межах синтаксису. Вчені, розглядаючи речення як центральний об’єкт синтаксису, досліджують його актуальне членування в одному з синтаксичних аспектів.

Одним з перших, хто почав вивчати актуальне членування в межах синтаксису, був Ф. Данеш. Він розрізняє в синтаксисі три взаємопов’язані рівні : рівень граматичної структури речення, рівень смислової структури речення і рівень організації висловлення. Актуальне членування речення Ф. Данеш розглядає в аспекті організації висловлення.

Н. А. Слюсарєва вирізняє чотири аспекти синтаксису: логіко-орієнтований, структурний, актуальний і аналоговий, розглядаючи темо-рематичні відношення в межах актуального аспекту [11].

А. П. Загнітко виділяє формально-граматичний, семантико-синтаксичний, власне семантичний і комунікативний рівні синтаксису [12]. Актуальне членування речення тлумачиться ним як явище комунікативного рівня. На комунікативному рівні реченнєвої організації констатує наявність актуального членування також І. Р. Вихованець [13] та цілий ряд інших дослідників.

Представники третього підходу вважають недоцільним розгляд актуального членування речення в контексті багатоярусності синтаксичної системи. Так, Д. М. Шмельов вказує на можливість зіставлення варіантів актуального членування речення зі значенням багатозначного слова. Він

зазначає, що виникнення різних висловлень на базі речення обумовлюється комунікативним завданням подібно до того, як вираження того чи іншого значення слова обумовлюється його контекстуальним оточенням. Наголошуючи, таким чином, на наявності певної аналогії між цими двома мовними явищами, дослідник висловлює думку про недоцільність виокремлення актуального членування в особливий рівень синтаксичної системи [14].

К. Г. Крушельницька стверджує, що члени речення являють собою єдність синтаксичного значення і комунікативного навантаження і тому “навіть чи є підстави протиставляти граматичне членування (за членами речення) смислового членуванню, як це роблять, наприклад, В. Матезіус і К. Боост” [15, с. 59].

Другий підхід є найпоширенішим у сучасній лінгвістиці. Він дозволяє розглядати актуальне членування як синтаксичне явище, властиве реченню в його комунікативному аспекті. На нашу думку, не слід виносити актуальне членування речення за межі синтаксису, оскільки речення як універсальна синтаксична одиниця належить як до мови, так і до мовлення.

Література

1. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1973. – 352 с.
2. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения/ И. И. Ковтунова. – М.: Просвещение, 1976. – 239 с.
3. Распопов И. П. Актуальное членение предложения/ И. П. Распопов. – Уфа: Изд-во Башкир. ун-та, 1961. – 161 с.
4. Торсуева И. Г. Интонация и смысл высказывания / И. Г. Торсуева. – М.: Наука, 1979. – 112с.
5. Лаптева О. А. Нерешенные вопросы теории актуального членения/ О. А. Лаптева // Вопросы языкознания. – 1972. – №2. – С. 35 – 47.
6. Падучева Е. В. Высказывание и его соотношенность с действительностью / Е. В. Падучева. – М.: Наука, 1985. – 271 с.
7. Фирбас Я. Функции вопроса в процессе коммуникации/ Я. Фирбас // Вопросы языкознания. – 1972. – №2. – С. 55 –65.
8. Николаева Т. Н. Актуальное членение – категория грамматики текста/ Т.Н. Николаева // Вопросы языкознания. – 1972. – №2. – С. 48 –54.
9. Панфилов В. З. Философские проблемы языкознания. Гносеологический аспект/ В. З. Панфилов. – М.: Наука, 1977. – 230 с.
10. Вардуль И. Ф. Основные понятия актуального синтаксиса/ И.Ф. Вардуль // Исследования по японскому языку. – М.: Наука, 1967. – С. 20 – 30.
11. Слюсарева Н. А. Категориальная основа тема-рематической организации высказывания-предложения/ Н. А. Слюсарева // Вопросы

язькознання. – 1986. – №4. – С. 3 – 15.

12. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: монографія/ А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.

13. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]/ І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

14. Шмелев Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке/ Д. Н. Шмелев. – М.: Наука, 1976. – 149с.

15. Крушельницкая К. Г. К вопросу о смысловом членении предложения/ К.Г. Крушельницкая // Вопросы языкознания. – 1956. – № 5.– С. 55 – 67.

АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ, ЙОГО СТАТУС В ЛІНГВІСТИЧНІЙ СИСТЕМІ

Орехов Валерій Володимирович

У статті розглянуто підходи дослідників щодо тлумачення актуального членування речення, визначення його статусу в лінгвістичній системі мови. Простежено співвідношення понять: актуальне членування речення, функціональна перспектива речення, смислове членування речення.

Ключові слова: актуальне членування речення, смислове членування речення, функціональна перспектива речення.

АКТУАЛЬНОЕ ЧЛЕНЕНИЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ, ЕГО СТАТУС В ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ

Орехов Валерий Владимирович

В статье рассмотрены точки зрения исследователей касательно определения актуального членения предложения, установления его статуса в лингвистической системе. Исследовано соотношение понятий: актуальное членение предложения, смысловое членение предложения, функциональная перспектива предложения.

Ключевые слова: актуальное членение предложения, смысловое членение предложения, функциональная перспектива предложения.

ACTUAL DISMEMBERMENT OF THE SENTENCE, HIS STATUS IN THE LINGUISTIC SYSTEM

Oriehov Valeriy Volodimirovich

In the article the point of view of researchers concerning the definition of the actual dismemberment of the sentence, an establishment of its status in linguistic system are considered. Investigated the relation of concepts: actual dismemberment of the sentence, the semantic dismemberment of the sentence, functional prospect of the sentence.

Key words: actual dismemberment of the sentence, the semantic dismemberment of the sentence, functional prospect of the sentence.